

A review of the research on Attar in the articles published from the 1991 to 2018 *

Mehdi Asemi

PhD student in Persian language and literature, Bonab Azad University

Dr. Nasser Alizadeh

Professor of Persian Language and Literature, Shahid Madani University of Azerbaijan

Dr. Arash Moshfeghi

Assistant Professor of Persian Language and Literature, Bonab Azad University

Abstract

This article studies the research works about Attar published from 1991 to the end of 2019. The aim of this study is to investigate the quantity and quality of the research in academic journals. The research works have been reviewed in three terms including historical course of development, approaches adopted to Attar's works and thematic axes. In recent years, 280 articles have been published in 45 scholarly journals. Also, 452 authors from 88 the state universities, Azad University, Payame Noor University, and non-collegiate centers have contributed to the writing of the articles. The result of this study shows a growth in the number of the research papers about Attar in the eighties and nineties. Among Attar's works, Mantiq al-Tair is at the forefront of the research. The main focus of the research is on the content analysis of Attar's works. Since the mid-eighties, there have been changes in the content analysis and the attitudes toward the content of Attar's poetry. Even his thoughts have been criticized. The main direction of the studies ever conducted is the comparative analysis of Attar's works with international works as well as the analysis of his works based on literary theories, which has been increasing since the eighties. However, there is little research on the content analysis of Attar's works.

Keywords: Attar, Anthology, Historical study, Thematic study.

---

* Date of receiving: 2018/12/11

Date of final accepting: 2019/09/16

- email of responsible writer: nasser.alizadeh@gmail.com

فصلنامه علمی کاوش‌نامه
سال بیست و یکم، تابستان ۱۳۹۹، شماره ۴۵
صفحات ۹۶-۶۹

بررسی پژوهش‌های عطارشناسی در حوزه مقالات (۱۳۷۰ تا ۱۳۹۷) (مقاله پژوهشی)

مهدی آسمی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد بناب

دکتر ناصر علیزاده^۱

استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

دکتر آرش مشفق

استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد بناب

چکیده

در این مقاله، پژوهش‌های عطارشناسی در حوزه مقالات از سال ۱۳۷۰ تا پایان سال ۱۳۹۷ بررسی شده است. هدف پژوهش بررسی کمیّت و کیفیت پژوهش‌های عطارشناسی در مجلات علمی پژوهشی است، پژوهش‌ها در سه مؤلفه سیر تاریخی، رویکرد به آثار عطار و محورهای موضوعی به بحث گذاشته شده. در این زمینه، طی این سال‌ها تعداد ۲۸۰ مقاله در ۴۵ مجله علمی پژوهشی چاپ شده است، تعداد ۴۵۲ نویسنده از ۸۸ دانشگاه ملی، آزاد، پیام نور و غیر دانشگاهی در نگارش مقالات مشارکت داشته‌اند.

حاصل پژوهش، بیانگر رشد عطارپژوهی در دهه هشتاد و نود است، از آثار عطار، منطق‌الطیر در صدر پژوهش‌ها قرار دارد، موضوع‌های «بررسی محتوایی آثار»، «تحلیل آثار عطار براساس نظریه‌های ادبی»، «تحلیل ساختاری و زبانی و بلاغی عطار»، «بررسی تطبیقی» و «نقد آثار و اندیشه» محورهای اصلی موضوع عطارپژوهی در این سال‌ها هستند. از نیمه دوم دهه هشتاد به بعد، تحولات در تحلیل محتوایی ایجاد شده، نگرش‌ها به محتوای شعر عطار تغییر کرده و حتی اندیشه‌هایش نیز نقد شده است. تحول اساسی پژوهش‌ها، توجه به بررسی تطبیقی آثار عطار با آثار بین‌المللی و تحلیل آثار وی براساس نظریه‌های ادبی است که از دهه هشتاد تاکنون در حال افزایش است، ولی در زمینه بررسی زبان‌شناسی و بلاغت، پژوهش‌های اندکی دیده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: عطار، مقاله‌شناسی، بررسی تاریخی، بررسی موضوعی.

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۶/۲۵

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۹/۲۰

۱ - نشانی پست الکترونیکی نویسنده مسئول: nasser.alizadeh@gmail.com

مقدمه

در زمینه جایگاه عطار در ادبیات فارسی، سخن بسیار است. وی پس از سنایی، دومین شاعر عارف ادبیات فارسی است که پیشرو مولوی اعلام شده است و «اگر قلمرو شعر عرفانی فارسی را به گونه مثلی در نظر بگیریم، عطار یکی از اضلاع این مثلث است و آن دو ضلع دیگر عبارتند از سنایی و مولوی، شعر عرفانی به یک اعتبار با سنایی آغاز می‌شود و در عطار به مرحله کمال می‌رسد و اوج خود را در آثار جلال‌الدین مولوی می‌یابد» (عطار، ۱۳۸۶: ۱۷).

اشعار عطار در همه دوران‌ها از زمان زندگی او گرفته تا به امروز، در میان اهالی ادب مشهور بوده است. به گفته شفیع‌کدکنی، «شعر عطار از روزگار حیات او، در میان ارباب سلوک و معرفت، با حسن قبولی شگرف روبرو شده است. میدان نفوذ شعرش، نسل به نسل در گسترش بوده است. بعد از آشوب‌های حاصل از فتنه تاتار، وقتی جامعه ایرانی به بازسازی فرهنگی خویش کمر بسته و برخاسته است - و این کار از طریق نسخه‌های خطی موجود فارسی قابل رسیدگی است - نسخه‌های آثار عطار، قرن به قرن، روی در افزونی نهاده است. نه تنها آثار مسلم و اصیل او چنین سرنوشتی دارند که آثار منحول و مجعول و منسوب به او هم در پرتو نام او، به همین گونه در جامعه ایرانی و در میان فارسی‌زبانان جهان، با حسن قبول روبه‌رو شده است. آمار قرن به قرن آثار او که در فهرست کتابخانه‌های جهان امروز قابل بررسی است، این نکته را به شیوه‌ای تجربی و استدلالی ثابت می‌کند» (عطار، ۱۳۸۵: ۱۰۰) اکنون شهرت او فراتر از مرزهای ایران رسیده است «در جهان اسلام، پایگاه عطار از مرتبه‌ای رفیع برخوردار است. او را به عنوان یکی از بزرگترین شاعران صوفی مسلک برمی‌شمرند. او به این سنت کهن عرفانی ایرانی تعلق دارد که در جستجوی ارتباط مستقیم و شخصی با حقیقت مطلق و آسمانی است و این سنت، شکل و محتوای خویش را از درون خود فلسفه اسلامی برمی‌گیرد - البته، با چهره‌های گوناگون بر حسب دوران و یا کشورها و اقوام مختلف ساکن در این خطه» (کلود کریر، بروک، ۱۳۷۹: ۶۵).

پژوهش در حوزه اندیشه و آثار عطار در ایران، از دوره مشروطه شروع شده است. در این دوره، عطار به عنوان یک متفکر، مورد توجه ایرانیان و خارجیان قرار گرفت (زرین‌کوب، ۱۳۸۰) اولین پژوهشگران: نفیسی، زرین‌کوب، فروزانفر، گوهرین، روحانی، مشکور، هلموت ریتز (Hellmut Ritter) و چند تن دیگر بودند که در مورد زندگی و اندیشه‌های او کتاب نوشتند و آثارش را تصحیح کردند. امروزه نیز محققان متعددی از جمله شفیع‌کدکنی آثار او را تصحیح کرده‌اند و همچنین، هر ساله پژوهش‌های متنوعی در قالب کتاب، مقاله، رساله‌های دانشجویی و طرح‌های تحقیقی چاپ می‌شود.

در این مقاله، جنفرون مقالات منتشر شده در ۴۵ مجله علمی پژوهشی بررسی می‌شود. این بررسی با هدف شناسایی کمیّت و کیفیت عطارپژوهی در تحقیقات علمی و سیر تاریخی، تعداد مجلات، مشارکت دانشگاه‌ها و نویسندگان انجام گرفته است.

روش تحقیق

روش تحقیق، کتابخانه‌ای و متنی بر فیش‌برداری است. نگارش مقاله نیز به صورت آماری و توصیفی تحلیلی صورت گرفته است. سعی نگارندگان بر این بوده که کمیّت پژوهش‌ها با نمودار آماری ارائه گردد و کیفیت پژوهش‌ها به صورت توصیفی - تحلیلی، عرضه شود. مقاله‌ها به لحاظ تعداد مجله‌ها، مشارکت دانشگاه‌ها، اسامی نویسندگان و درجات علمی آنها، تاریخ چاپ مقاله، ساختار پژوهشی، موضوع و محتوا و رویکرد به آثار عطار بررسی شده‌اند و فیش‌ها براساس این موارد تهیه و سپس دسته‌بندی و تحلیل شده است.

پیشینه تحقیق

تاکنون دو کتاب‌شناسی از دو مؤلف مختلف در مورد عطار چاپ شده است، هر دو کتاب با عنوان «کتاب‌شناسی عطار» از علی میر انصاری و نادر کریمیان سردشتی در سال

۱۳۷۴ به مناسبت برگزاری کنگره جهانی عطار چاپ شده‌اند. در هر دو کتاب نیز بخشی به معرفی مقالات اختصاص دارد، میر انصاری در ۳۴۳ صفحه، به تفکیک موضوعی در سه موضوع «زندگی و اندیشه»، «آثار عطار»، «آثار منسوب»، - در ذیل هر موضوع -، منابع عمومی، کتابها، مقالات، کتب و رسائل (پایان نامه‌ها)، نسخ خطی، چاپ، شروح و ترجمه را معرفی کرده است (میرانصاری، ۱۳۷۴) کریمیان در ۵۷ صفحه، به تفکیک «منابع پژوهش در احوال و آثار عطار» و «پژوهش‌های علمی مستقل در شرح احوال و آثار عطار»، «فهرست مقالات در احوال و آثار عطار» و «آثار ترجمه شده عطار به زبان‌های خارجی» را با شماره‌گذاری ذکر کرده است (کریمیان، ۱۳۷۴) کریمیان به نسخ خطی و رسائل نپرداخته و فقط کتاب‌ها و مقالات را ذکر کرده است.

از کتاب میرانصاری به خاطر پراکندگی و عدم شماره‌گذاری در یک نگاه نمی‌توان تعداد مقاله‌ها را دریافت در پایان نیز فهرست جداگانه کلی نیآورده است. ولی کریمیان تعداد ۵۵ مقاله، ۱۱۶ کتاب در پژوهش علمی مستقل در شرح احوال و آثار عطار و ۴۶ منبع عمومی در شرح احوال عطار معرفی کرده است. همچنین، در سال ۱۳۹۳ یک مقاله با عنوان «عطارپژوهی شفیعی کدکنی (سیری در مجموعه آثار عطار نیشابوری به کوشش دکتر شفیعی کدکنی)» از مجتبی کمپانی زارع در نشریه «دین» شماره ۱۹۸ چاپ شده است. نویسنده این مقاله که آثار شفیعی کدکنی را درباره عطار بررسی کرده است چنین اظهار می‌دارد: «در این مقاله، می‌کوشیم که بحر تحقیق این استاد گرانمایه را در کوزه کنیم و به کوتاهی، کوشش بلند وی را به علاقه‌مندان آثار عرفانی ادب فارسی معرفی کنیم» (کمپانی زارع، ۱۳۹۳: ۳۲).

غیر از سه مورد، پژوهش دیگری چاپ نشده و ضرورت نگارش مقاله حاضر به همین دلیل است در کتاب میرانصاری و کریمیان نیز مقالات از آغاز تا دهه هفتاد معرفی شده و مقالات بعد از آن مورد مطالعه این پژوهش قرار گرفته‌اند.

معرفی مجلات علمی پژوهشی

برای یافتن نشریات پژوهشی چندین سایت معتبر استفاده شد، معیار ما بررسی مقاله-های مجلات مصوب وزارت علوم و تحقیقات و فناوری بود. برای دستیابی به این مجلات، چندین سایت بررسی گردید. مهم‌ترین آنها سایت معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، کمیسیون نشریات علمی کشور <https://rppc.msrt.ir> است. در این سایت، وزارت علوم به طور تقریبی، هر شش ماه یکبار، لیست مجلات معتبر را منتشر می‌کند.

فهرست نشریات معتبر سال ۱۳۹۷ را از این سایت دانلود شد. همچنین، از سایت سامانه رتبه‌بندی نشریات علمی <http://journals.msrt.ir> معاونت پژوهش و فناوری دفتر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی امور پژوهشی کمیسیون نشریات علمی نشریات، استفاده شد. در این سایت، به صورت آنلاین برخط، جستجوی مجلات پژوهشی فراهم شده است. دو سایت را با هم منطبق کردیم و فهرست مجلات علمی پژوهشی از آنها گرفته شد. بعد از تهیه لیست مجلات، برای یافتن مقالات به سایت خود نشریات و سایت‌های معتبر - که مقالات در آن نمایه شدند - از جمله سایت جهاد دانشگاهی <http://www.sid.ir/fa/journal> سایت نورمگز <https://www.noormags.ir> سایت علوم انسانی <http://ensani.ir> سایت پایگاه استنادی علوم جهان اسلام <http://www.isc.gov.ir> / و سایت مگ ایران <http://www.magiran.com> مراجعه کردیم.

با توجه به اینکه برخی مقالات در سایت خود مجله موجود نبودند، ما علاوه بر سایت خود مجلات، سایت‌های ذکر شده را نیز جستجو کردیم؛ اما اساس جستجوی مقالات را بر سایت خود مجلات و سایت مگ ایران <http://www.magiran.com> قرار داده‌ایم.

جستجوی مقاله‌ها با مرور شماره‌های مجله انجام شد و در سایت‌های دیگر نیز برای رفع ابهام با کلیدواژه عطّار، عطّار نیشابوری مقالات موجود گردآوری گردید.

برای جستجوی جامع و کامل، تمامی مجلات علوم انسانی که احتمال می‌رفت از عطار مقاله‌ای چاپ کرده باشند، بررسی شدند، این مجلات مربوط به گروه‌های ادبیات فارسی، الهیات، معارف، فلسفه و دین و جامعه‌شناسی بودند. دستاورد بررسی نشان داد، تعداد ۴۵ مجله پژوهشی در مورد عطار مقاله چاپ کرده‌اند و تعداد ۲۸۰ مورد مقاله تا پایان سال ۱۳۹۷ در این مجلات چاپ شده است.^۱ تمام مجلات غیر از مجله دانشگاه آزاد مشهد، امتیاز علمی پژوهشی وزارت علوم را دارا هستند و انتخاب این فصلنامه - گرچه مصوبه وزارت نیست - به دلیل تعداد بالای مقالات آن بوده است.

قدمت تاریخی مجلات

مجلات از آغاز انتشار تا امروز، فعال بوده‌اند. برخی تفکیک شده‌اند؛ برخی تغییر نام یافته‌اند؛ برخی نیز با نام قبلی قطع انتشار شده و مجلات دیگری از آنها، منشعب شده است. آغاز به کار مجله‌های علمی به قبل از انقلاب اسلامی می‌رسد. دو مجله دانشگاه تبریز و فردوسی مشهد، پیشینه قبل از انقلاب اسلامی دارند که با چندین تحول در طی سال‌ها، همچنان منتشر می‌شوند.

نشریه دانشگاه تبریز اولین نشریه ادبیات و علوم انسانی است که قدمت آن به سال ۱۳۲۷ می‌رسد. در سایت مجله در مورد تاریخچه آن آمده است «نخستین شماره نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز در فروردین ۱۳۲۷ منتشر شد. انتشار آن به عنوان نخستین نشریه علمی دانشگاهی در حوزه ادبیات و علوم انسانی واقعه فرخنده‌ای بود که برای اولین بار در عرصه تحقیقات دانشگاهی ایران رخ داد. این نشریه تا سال ۱۳۴۷ با نام نشریه دانشکده ادبیات و از آن سال به بعد با عنوان نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی به صورت جُنگواره در موضوعات علوم انسانی منتشر می‌شد. از سال ۱۳۸۲ تغییر عمده‌ای در روند کار آن صورت گرفت و هر شماره به صورت ویژه‌نامه به یکی از سه حوزه ادبیات، فلسفه و زبان اختصاص یافت. این روند ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۳۸۶ به چهار نشریه با همان اعتبار علمی پژوهشی تبدیل گردید. هم‌اکنون این

نشریه در بخش ادبیات با عنوان «نشریه زبان و ادب فارسی» منتشر می‌شود (<http://perlit.tabrizu.ac.ir>)

مجله «جستارهای ادبی» مشهد در دهه چهل، آغاز به کار کرده است، در سایت این مجله درباره تاریخچه آن، آمده است «اولین شماره مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد در بهار سال ۱۳۴۴ انتشار یافت و از شماره ۱۷ در بهار ۱۳۴۸ به مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد تغییر نام داد. این مجله از بهار ۱۳۵۳ (شماره ۳۷) تا ۱۳۸۲ با همین عنوان چاپ شد. در سال ۱۳۶۶ نیز رتبه علمی و پژوهشی دریافت کرد و تا زمستان ۱۳۸۱ (شماره ۱۳۹) با همین عنوان چاپ شد. از بهار ۱۳۸۲ به توجه به تخصصی شدن مجلات با عنوان «مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تخصصی زبان و ادبیات» انتشار یافت. از سال ۱۳۸۸ (شماره ۱۶۴) به دستور وزارت علوم تحقیقات و فناوری مبنی بر تخصصی شدن مجلات براساس رشته‌های دانشگاهی این مجله با عنوان جستارهای ادبی (ادبیات و علوم انسانی سابق) در حوزه زبان و ادبیات فارسی منتشر می‌شود.» (<https://jls.um.ac.ir>)

بعد از انقلاب اسلامی، با گسترش تحقیقات علمی، افزایش دانشگاه‌ها و توجه جامعه دانشگاهی به پژوهش در حوزه مقاله‌ها، مجلات رشد چشمگیری داشته‌اند. بالاترین مورد رشد آن در دهه هشتاد است که ۲۷ مجله مورد مطالعه این پژوهش در این دهه آغاز به کار کرده‌اند و همچنان نیز فعال هستند. قدمت تاریخی آغاز به کار مجلات در هر دهه به قرار زیر است:

- ۱- آغاز انتشار قبل از انقلاب تا امروز: ۲ مورد
- ۲- آغاز انتشار از دهه پنجاه تا امروز: ۱ مورد
- ۳- آغاز انتشار از دهه شصت تا امروز: ۲ مورد
- ۴- آغاز انتشار از دهه هفتاد تا امروز: ۸ مورد
- ۵- آغاز انتشار از دهه هشتاد تا امروز: ۲۷ مورد
- ۶- آغاز انتشار از دهه نود تا امروز: ۵ مورد

در این دوره‌ها، مجله‌هایی که عنوان جامع علوم انسانی داشته‌اند مثل مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران و دانشگاه‌های اصفهان، کرمان، شیراز به چند مجله تفکیک شدند، از اواخر دهه هشتاد که مجله‌ها به سمت تخصصی شدن پیش رفتند، عنوان برخی مجلات به مجلات تخصصی تغییر نام یافت، یا مجله قبلی قطع انتشار شد و از درون آن چند مجله تخصصی بیرون آمد.

تقسیم‌بندی مقالات براساس تعداد نویسندگان

به پیشینه نگارش مقاله‌ها می‌نگریم. مقالات در آغاز تک اسمه چاپ شده‌اند؛ ولی بعد از دهه هفتاد به دلیل گسترش دانشگاه‌ها و توجه جامعه دانشگاهی به تحقیقات ادبی، همکاری دو یا چند نفر در مقاله‌ها دیده می‌شود. این امر با رشد کمی تعداد دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی افزایش یافته است - هرچند همچنان مقالات تک اسمی بیشتر از مقالات دو یا چند اسمی است. تعداد مقاله‌ها با توجه به تعداد نویسندگان به قرار توضیحات ذیل است.

مقالات تک اسمی: ۱۲۵ مورد

از این تعداد ۳ مورد دانشجوی ارشد، ۶ مورد دانشجوی دکتری، ۴ مورد دانش‌آموخته ارشد، ۴ مورد دانش‌آموخته دکتری، ۱ مورد پژوهشگر آزاد و ۱ مورد درجه علمی نویسنده نامشخص بود. بالاترین فراوانی با تعداد ۱۰۶ نفر، اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها هستند.

مقالات دو اسمی: ۱۱۲ مورد

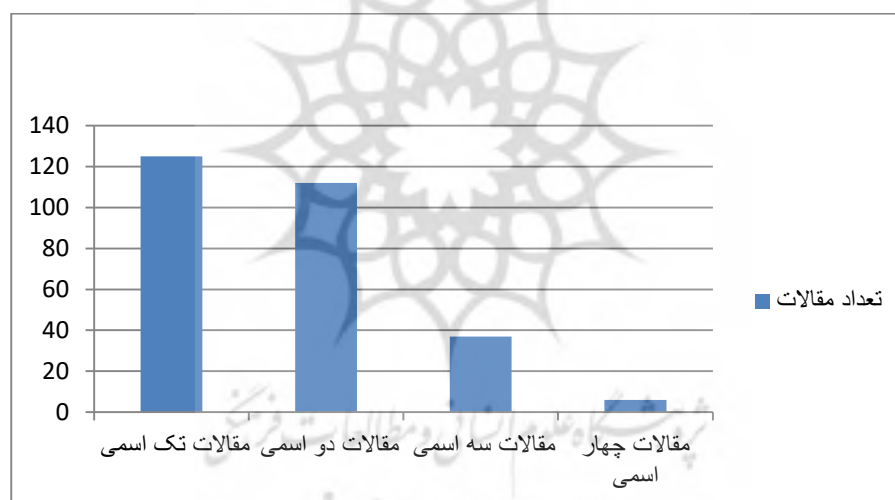
از این تعداد ۱۴ مورد همکاری دو هیأت علمی باهم، ۱ مورد همکاری دو دانشجوی ارشد باهم، ۲ مورد همکاری دانش‌آموخته ارشد و دکتری باهم و بالاترین فراوانی با تعداد ۹۵ مورد، همکاری استاد و دانشجوی ارشد یا دکتری باهم هستند.

مقالات سه اسمی: ۳۷ مورد

از این تعداد، ۲ مورد همکاری اعضای هیأت علمی با هم، ۲۱ مورد همکاری دو هیأت علمی با دانشجوی دکتری، ۸ مورد همکاری دو هیأت علمی با دانشجوی ارشد، ۵ مورد همکاری دو دانشجوی دکتری با یک هیأت علمی و ۱ مورد همکاری دو دانشجوی ارشد با یک هیأت علمی است.

مقالات چهاراسمی: ۶ مورد

از این تعداد، ۱ مورد همکاری اعضای هیأت علمی است و ۵ مورد دیگر همکاری دو هیأت علمی با دو دانشجوی ارشد و دکتری است.

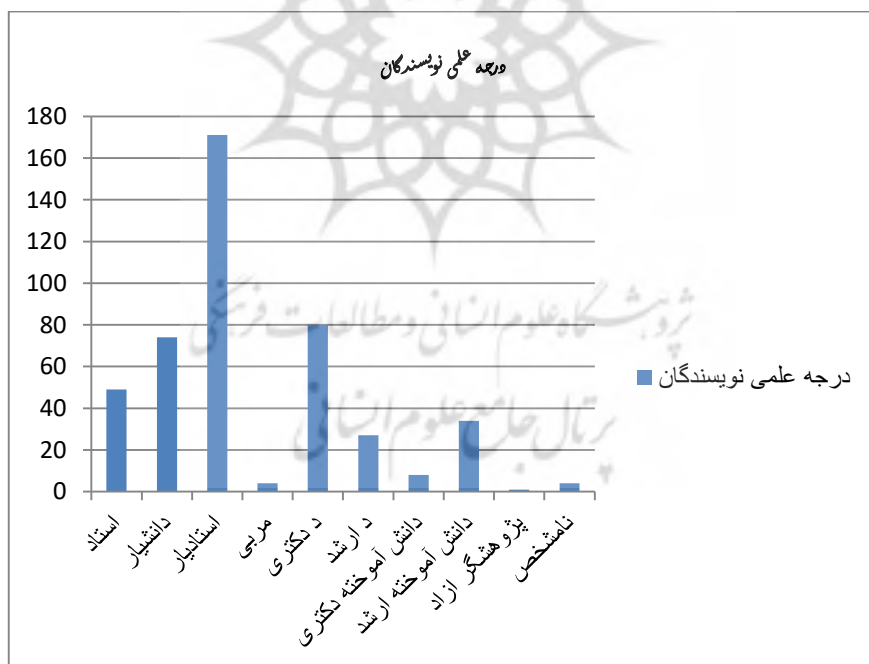
نموار شماره ۱: تعداد نویسندگان مقالات

با توجه به نمودار آماری، مقالات تک اسمی و دو اسمی، فراوانی بالاتری به مقالات سه و چهار اسمی دارد. کمترین فراوانی را در مقالات چهار اسمی می‌بینیم.

درجه علمی نویسندگان مقالات

تعداد کل نویسندگان مقاله‌ها، ۴۸۴ نفر است. ۳۲ پژوهشگر تکراری بودند و کسر گردید. ۴۵۲ مورد باقی ماند، از این تعداد، ۲۹۸ نفر اعضای هیأت علمی و ۱۰۷ نفر دانشجویان دکتری و ارشد هستند. ۴۲ نفر دانش‌آموختگان ارشد و دکتری بوده‌اند و ۵ مورد پژوهشگر آزاد و نامشخص‌اند می‌باشند که درجه علمی آنها قید نشده است.

پایه علمی استاد تمام: ۴۹ مورد، دانشیار: ۷۴ مورد، استادیار: ۱۷۱ مورد، مربی: ۴ مورد، دانشجوی دکتری: ۸۰ مورد، دانشجوی ارشد: ۲۷ مورد، دانش‌آموخته ارشد: ۳۴ مورد، دانش‌آموخته دکتری: ۸ مورد و ۱ مورد پژوهشگر آزاد و ۴ مورد درجه علمی نامشخصی داشته‌اند که ۱ مورد آنها از دانشگاه دهلی و ۳ مورد متعلق به پژوهشگران ایرانی است. توضیح این که درجه علمی پژوهشگران با توجه به زمان چاپ مقالات که در آنها درج شده، آمده است، اغلب این پژوهشگران در طول سال‌ها ارتقای درجه یافته‌اند.

نمودار شماره ۲: درجه علمی نویسندگان

بررسی آماری نشان می‌دهد همکاری اعضای هیأت علمی بیشتر از سایرین است، از اعضای هیأت علمی، درجه استادیاری با تعداد ۱۷۱ مورد بالاترین فراوانی را دارد، در دانشجویان، دانشجویان دوره دکتری با ۸۰ مورد فعالیت بیشتر دارند، بعد از آن دانش‌آموختگان ارشد با ۳۴ مورد هستند.

مشارکت دانشگاه‌ها در نگارش مقالات

با توجه به وابستگی سازمانی نویسندگان، مشارکت دانشگاه دولتی، آزاد، پیام نور، دانشگاه فرهنگیان و مؤسسه‌های غیر دانشگاهی و دانشگاه خارجی در نگارش مقالات دیده می‌شود. فراوانی هرکدام به قرار زیر است.

دانشگاه دولتی: ۴۲ دانشگاه با تعداد ۱۷۷ مقاله

دانشگاه اصفهان: ۱۶ مورد / دانشگاه زاهدان: ۱۱ مورد / دانشگاه شیراز: ۱۲ مورد / دانشگاه فردوسی مشهد: ۱۰ مورد / دانشگاه تهران: ۱۱ مورد / دانشگاه تربیت مدرس تهران: ۱۰ مورد / دانشگاه مازندان: ۷ مورد / دانشگاه کردستان: ۶ مورد / دانشگاه علامه طباطبایی: ۶ مورد / دانشگاه رازی کرمانشاه: ۵ مورد / دانشگاه ارومیه: ۶ مورد / دانشگاه شهید باهنر کرمان: ۵ مورد / دانشگاه الزهراء تهران: ۵ مورد / دانشگاه محقق اردبیلی: ۴ مورد / دانشگاه شهید مدنی تبریز: ۴ مورد / دانشگاه گلستان: ۴ مورد / دانشگاه قم: ۵ مورد / دانشگاه زنجان: ۲ مورد / دانشگاه لرستان: ۴ مورد / دانشگاه گیلان: ۳ مورد / دانشگاه کاشان: ۳ مورد / دانشگاه پژوهشگاه علوم انسانی: ۳ مورد / دانشگاه تبریز: ۳ مورد / دانشگاه شهید بهشتی تهران: ۴ مورد / دانشگاه شاهد تهران: ۲ مورد / دانشگاه شهید رجایی تهران: ۲ مورد / دانشگاه چمران اهواز: ۲ مورد / دانشگاه گنبد قابوس: ۱ مورد / دانشگاه بوعلی همدان: ۴ مورد / دانشگاه خوارزمی تهران: ۳ مورد / دانشگاه سمنان: ۲ مورد / دانشگاه ولی عصر رفسنجان: ۲ مورد / دانشگاه سبزوار: ۱ مورد / دانشگاه سلمان فارسی کازرون: ۱ مورد / دانشگاه اراک: ۱ مورد / دانشگاه جیرفت: ۱

مورد / دانشگاه بجنورد: ۱ مورد / دانشگاه ایلام: ۱ مورد / دانشگاه بین المللی قزوین: ۲
مورد / دانشگاه نیشابور: ۱ مورد / دانشگاه یزد: ۱ مورد / دانشگاه یاسوج: ۱ مورد.

دانشگاه آزاد: ۳۰ دانشگاه با ۷۷ مورد مقاله

دانشگاه آزاد مشهد: ۱۶ مورد / دانشگاه آزاد رودهن: ۹ مورد / دانشگاه آزاد تهران
واحد علوم تحقیقات: ۷ مورد / دانشگاه آزاد نیشابور: ۶ مورد / دانشگاه آزاد تهران واحد
مرکزی: ۲ مورد / دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب: ۳ مورد / دانشگاه آزاد کرج: ۲
مورد / دانشگاه آزاد تربت حیدریه: ۱ مورد / دانشگاه آزاد زابل: ۱ مورد / دانشگاه آزاد
تهران واحد شمال: ۱ مورد / دانشگاه آزاد قزوین: ۱ مورد / دانشگاه آزاد تبریز: ۳ مورد
/ دانشگاه آزاد خوی: ۱ مورد / دانشگاه آزاد رامهرز: ۱ مورد / دانشگاه آزاد لاهیجان: ۱
مورد / دانشگاه آزاد دهقان: ۳ مورد / دانشگاه آزاد گرگان: ۲ مورد / دانشگاه آزاد فسا:
۲ مورد / دانشگاه آزاد رشت: ۱ مورد / دانشگاه آزاد ماکو: ۱ مورد / دانشگاه آزاد زنجان:
۱ مورد / دانشگاه آزاد اسلامشهر: ۲ مورد / دانشگاه یادگار امام واحد ری شهر: ۲ مورد
/ دانشگاه آزاد اهواز: ۲ مورد / دانشگاه شهرکرد: ۱ مورد / دانشگاه آزاد ایذه: ۱ مورد /
دانشگاه آزاد گچساران: ۱ مورد / دانشگاه آزاد واحد بابل: ۱ / دانشگاه آزاد همدان: ۱
مورد / دانشگاه آزاد ایلام: ۱ مورد

دانشگاه پیام نور: ۵ دانشگاه با ۱۸ مقاله

دانشگاه پیام نور تهران: ۹ مورد / دانشگاه پیام نور اصفهان: ۵ مورد / دانشگاه پیام نور
مهدی شهر: ۱ مورد / دانشگاه پیام نور دانشگاه یزد: ۲ مورد / دانشگاه پیام نور زنجان:
۱ مورد

دانشگاه علوم پزشکی: ۲ دانشگاه با ۲ مقاله

دانشگاه علوم پزشکی سمنان: ۱ مورد / دانشگاه علوم پزشکی شیراز: ۱ مورد

نویسندگان مقاله‌ها، اعضای هیأت علمی در رشته زبان و ادبیات فارسی این دانشگاه‌ها هستند.

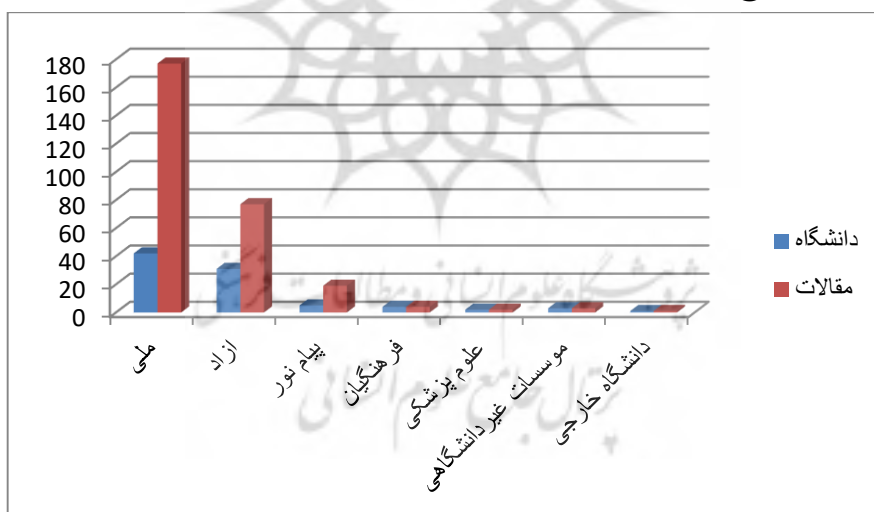
دانشگاه فرهنگیان: ۴ دانشگاه با ۴ مقاله

دانشگاه فرهنگیان بجنورد: ۱ مورد / دانشگاه فرهنگیان تهران: ۱ مورد / دانشگاه فرهنگیان کرمان: ۱ / دانشگاه پردیس شهید مطهری زاهدان: ۱ مورد

مؤسسات غیر دانشگاهی: ۳ مؤسسه با ۴ مقاله

بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی: ۱ مورد / پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی: ۲ مورد / مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه: ۱ مورد

دانشگاه خارج از کشور: ۱ مقاله دانشگاه دهلی

نمودار شماره ۳: تعداد دانشگاه‌ها و مقالات

بر طبق بررسی آماری: دانشگاه‌های ملی، آزاد و پیام‌نور با فراوانی بالاتری در نگارش مقالات مشارکت داشته‌اند، از دانشگاه ملی، دانشگاه اصفهان، زاهدان، شیراز، مشهد، تهران، تربیت مدرس تهران، از دانشگاه‌های آزاد، دانشگاه مشهد، رودهن و واحد علوم تحقیقات تهران، از دانشگاه‌های پیام‌نور، دانشگاه پیام نور تهران و اصفهان تعداد بیشتری مقاله نوشته شده است.

بررسی سیر تاریخی مقالات

یک نگاه کلی به سال‌های چاپ مقالات نشان می‌دهد، مقاله‌نویسی از دهه هفتاد تا به امروز افزایش چشمگیری داشته است، بر طبق کتابشناسی کریمیان تعداد ۵۵ مورد مقاله تا ۱۳۷۴ چاپ شده است. مقاله‌ها در مجلات ژورنالیستی بودند و تمام مقالاتی است که تا آن روز در ایران چاپ شده است. اما بعد از دهه هفتاد رشد چشمگیری داشته‌اند که علاوه بر ۲۸۰ مورد که از مجلات پژوهشی گرفته شد، در مجلات علمی دیگر بالاتر از این آمار چاپ شده است؛ این افزایش علاوه بر اینکه نشان دهنده توجه به عطار در پژوهش‌هاست، دلایل دیگری نیز دارد، یک دلیل اصلی آن فعالیت مجلات تازه در دانشگاه‌ها است، افزایش مجلات و توجه به تحقیقات علمی در کشور بعد از دهه هفتاد، خود به خود، پژوهش‌های تازه را ایجاد کرد.

عطار نیز در کنار دیگر ادیبان شعر کلاسیک مورد توجه قرار گرفته است؛ بویژه، این‌که در دهه هفتاد، کنگره جهانی عطار برگزار شد و در تقویم فرهنگی روزی به نام او ثبت گردید که هر ساله در سالروز گرامی‌داشت او همایش ملی برگزار می‌شود. دلیل دیگر، رشد فعالیت‌های دانشگاه‌ها در دوره تحصیلات تکمیلی بود که انبوه مقالات علمی را برای داشتن رزومه دانشگاهی، روانه مجلات کرد.

به نظر ما، سه دلیل باعث افزایش عطار پژوهی در دو دهه اخیر شده است.

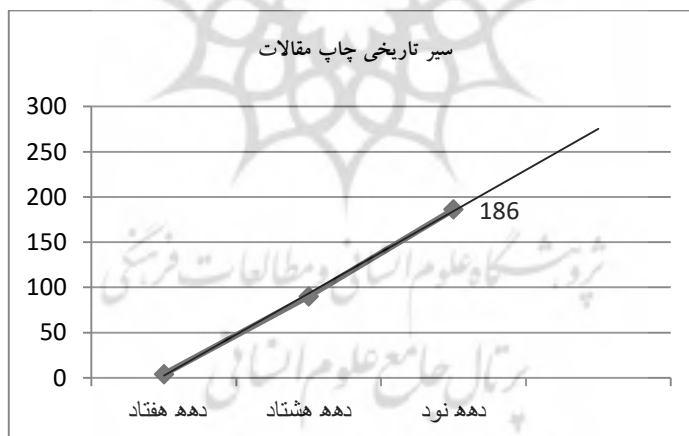
(۱) توجه به عطار از دهه هفتاد به بعد بیشتر شده است؛

۲) در دهه هفتاد مجلات کم است ولی در دهه‌ها هشتاد و نود، تعداد آنها افزایش یافته است؛

۳) فعالیت دانشگاه‌ها در دوره تحصیلات تکمیلی در دهه هفتاد کمتر است و از دهه هشتاد به بعد، رشد چشمگیری کرده است.

در دهه هفتاد، تنها چهار مقاله در مجلات پژوهشی چاپ شده است، البته باید گفت در مجلات دیگر، مقالات بیشتر یافت می‌شود اما مجلات پژوهشی مورد مطالعه حاضر، فقط چهار مورد است اما از نیمه دهه هشتاد تا به امروز با تفاوت آشکاری از دهه هفتاد افزایش یافته است، تا پایان سال ۱۳۹۷ تعداد ۲۱ مقاله چاپ شده است.

از نیمه دوم دهه هشتاد به بعد، هر سال، در مجلات مختلف، مقاله‌ای در ارتباط با عطّار چاپ شده است و همه ساله نیز تعداد مقالات افزایش یافته است. سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ سال‌های پر تعداد هستند. از تعداد ۲۸۰ مقاله در ۴۵ مجله پژوهشی، ۴ مورد مربوط به دهه هفتاد، ۹۰ مورد مربوط به دهه هشتاد و ۱۸۶ مورد مربوط به دهه نود است. نمودار زیر سیر صعودی پژوهش‌ها را نشان می‌دهد.

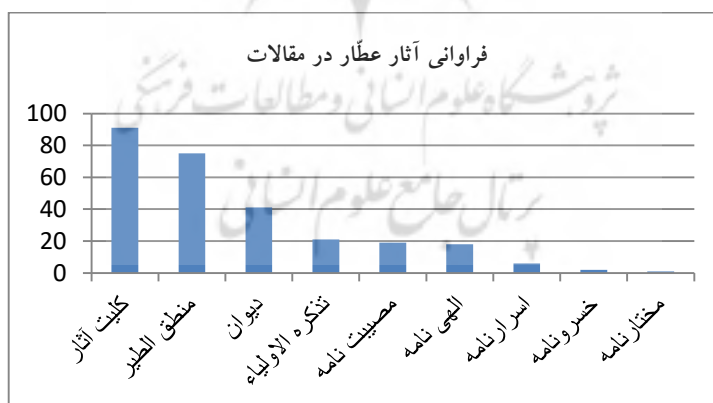
توجه به آثار عطّار در پژوهش‌ها

بررسی مقالات نشان می‌دهد اغلب تحقیقات پیرامون آثار عطّار نوشته شده است، تنها چند مقاله وجود دارد که به زندگی، شخصیت و طریقت عرفانی‌اش پرداخته و

محوریت موضوعی مقاله به آثار او نیست و اگر هست، رویکرد اصلی مقاله نیست. آثار منسوب در مقاله‌ها جدی گرفته نشده‌اند، مقاله‌ای که مستقیماً با رویکرد اصلی در مورد آثار منسوب نوشته شده باشد، ۲ مقاله در مورد خسرونامه است، اما در مقالاتی که با توجه به کلیت آثار (مجموعه چند اثر) نوشته شدند. شاهد مثال از آثار منسوب نیز آمده است.

از آثار اصلی او، کتاب منطق‌الطیر صدر نشین است، با تعداد ۷۵ مورد - که تفاوت آشکار با دیگر آثار است - بالاترین فراوانی را در پژوهش‌ها دارد. کلیت آثار با تعداد ۹۱ مورد بالاتر از منطق‌الطیر است، ولی در تمامی کلیت آثار نیز منطق‌الطیر بررسی شده است. در کلیت آثار چهار مثنوی اغلب مورد بررسی قرار گرفته است، در مواردی آثار منسوب نیز آمده است. در مواردی نیز در عنوان مقاله «شعر عطار» آمده که اختصاص به یک اثر دارد. از آثار اصلی مختارنامه با تعداد ۱ مورد کمترین بسامد را دارد، در مقاله - هایی که در حوزه کلیت آثار هستند نیز کمتر، توجه شده است، بعد از کلیت آثار و منطق‌الطیر، دیوان که اغلب از آن قسمت غزلیات بررسی شده است با تعداد ۴۱ مورد، جایگاه سوم را دارد، آثار دیگر، تذکره (۲۱ مورد)، الهی نامه (۱۸ مورد) مصیبت‌نامه (۱۹ مورد) اسرارنامه (۶ مورد) است. در نمودار زیر در یک نگاه فراوانی آثار را نشان داده شده است:

دسته بندی موضوعی مقالات

در دسته بندی موضوع‌های مقاله، موضوعات تکراری حذف گردید و براساس محتوای مقالات در ۵ موضوع کلی تقسیم شد که عبارتند از:

۱- **بررسی محتوایی (۷۰ مورد):** بررسی محتوایی از موضوع‌هایی است که در هر دهه فراوانی دارد، اغلب این موضوع‌ها پیرامون اندیشه عرفانی عطار است. مفهوم درد و مضامین ملامتیه و محتوای شعر قلندریه تکرار دارند. مضامین دیگر مضامین تعلیمی، اجتماعی، بررسی کلیت محتوایی اثر، انسان کامل، معراج پیامبر، آموزه‌های پیران، خداشناسی، تنزیه الهی، مسأله جبر و اختیار، اسرائیلیات، معانی فرش در شعر او، نیایش-های عارفانه، بررسی مفهوم قرب، فنا، فقر، بقا و... مضامین اخلاقی، سیمای پیامبر و امام علی(ع) در شعر او، مفهوم عشق، زندگی، مرگ، شادی، غم، مسأله وحدت وجود، ریاضت، مراتب سلوک، مباحث کلامی، هستی‌شناسی، شطحیات، قدرت ستیزی، طنز، بررسی آیات و روایات و اندیشه دینی در آثار او، موضوع کرامات، سلوک عارفانه، و... هستند.

۲- **بررسی ساختاری، سبکی، بلاغی، زبانی، (۶۸ مورد):** در این دهه با توجه به فعالیت‌های مجلات تخصصی در موضوع سبک‌شناسی و بلاغت، مقالاتی که بر رویکرد سبکی، ساختاری و بلاغی نوشته شدند، در حال افزایش است. در برخی از این مقاله‌ها رویکردهای نوین سبک‌شناسی و بلاغت نیز وارد شده که پژوهشگران در آنها از نظریه‌های ادبی بهره گرفتند. بررسی زبان عطار نسبت به سبک و بلاغت کمتر است، مهم‌ترین موضوع‌ها عبارتند از: بررسی سبکی آثار، بررسی روایت‌شناسی آثار و مؤلفه‌های روایت‌شناسی داستانی، صورخیال، بررسی تشبیه، ردیف، قافیه، موسیقی بیرونی، بررسی موسیقایی آثار، نمادپردازی، متناقض‌نمایی و پارادوکس، بررسی ساختار داستانی، شخصیت‌پردازی، بررسی کیفیت زبان عرفانی، زبان معرفت، بررسی نگرش عطار به زبان شعر، بررسی ارتباط کارکردهای محتوا با ساخت زبانی شعر، بررسی تقابل‌های

دوگانه، بررسی ساختار نحوی، بررسی فابل در آثار، بررسی عنصر گفتگو در آثار، بررسی واژه‌شناسی در آثار، بررسی فن مناظره و...

همچنین، در چند مورد اثری از نظر ساختار بررسی شده تا تعلق آن به عطار اثبات یا ردّ بشود، یا شرح و تحلیلی بر اشعارش انجام شده است، در این موارد رویکردهای سبکی دیده می‌شود. مانند مقاله داستان زن صالحه از کیست؟ خسرونامه از کیست؟ یک قصیده در دو دیوان، شرح ۱۰۰ بیت از مصیبت‌نامه، بررسی غزلی نو یافته از عطار، گزارش معنی بیتی از عطار، بررسی جنبه ساختار نمایشی حکایت رابعه.

۳- بررسی آثار با نظریه‌های علمی و ادبی (۴۱ مورد): تحلیل آثار ادبی براساس نظریه‌ها از دهه هشتاد رشد کرد که به ویژه با توجه به تاریخ سال چاپ مقالات، نیمه دوم دهه هشتاد تاکنون رشد چشمگیری داشته است. از میان نظریه‌های ادبی، بررسی نظریات روانشناسی یونگ به صورت بررسی انواع کهن‌الگو با تعداد ۱۰ مورد در میان نظریه‌های دیگر پر بسامد است. نظریه‌های دیگر عبارت‌اند از: بینامتنیت، نظریه گرمس و ژنت، نظریه کانون روایت ژار ژنت، نظریه ویلیام جیمز، نظریه جوزف کمبل، نظریه الگوی روایی گرماس، نظریه کنشی گرماس، نظریه راجرز، نظریه مایکل ریفاتر، ساختار گرای، نشانه‌شناسی، ریخت‌شناسی، گفتمان دیالکتیکی و منطق مکالمه‌باختین. بررسی آثار با نظریه‌های علمی در ۳ مورد دیده شد، در یک مورد منطق الطیر و مصیبت‌نامه براساس نظریه سازنده‌گرایی ویگوتسکی و پرونر بررسی شده است، ۱ مورد منطق الطیر با نظریه خودشکوفایی راجرز بررسی شده است، در دو مورد منطق الطیر عطار با نظریه ذره در فلسفه و نظریه کونتوام در فیزیک بررسی شده که نویسندگان هر دو مقاله یکی هستند و هر دو مقاله در مجله ادبیات عرفانی الزهراء، اولی در سال ۱۳۹۵ و دومی در سال ۱۳۹۷ چاپ شده است.

۴- بررسی تطبیقی (۷۵ مورد): در بین موضوع‌ها، بررسی تطبیقی آثار عطار با دیگر شاعران و ادیبان ایران و جهان بالاترین فراوانی را در پژوهش‌ها دارد. بررسی تطبیقی در حوزه تأثیرپذیری عطار از دیگران، تأثیرگذاری عطار بر دیگران و ارتباطات

موضوعی است، در میان آثار، کتاب منطق الطیر بسیار تطبیق داده شده است. بررسی تطبیقی در ۳ مورد قابل تقسیم است.

- بررسی تطبیقی با شاعران و نویسندگان و عارفان ادب فارسی: در این مورد

شعر عطار با سنایی، مولوی، حافظ، غزالی، فردوسی، ابن سینا، نظامی، ابن عربی، خیام، وحدت هندی، ابوطالب مکی، نجم کبری، خواجه عبدالله انصاری، امیرعلیشیر نوایی، سعدی، علاءالدوله سمنانی، داعی شیرازی، محمود شبستری، سهروردی، عزیزالدین نسفی، نورالله جامی، نسیمی شروانی، قاسم انوار، و از معاصران، علامه طباطبایی، بهرام بیضایی، سهراب سپهری است، موضوعات تطبیقی در موارد بررسی نگرش عرفانی، صورخیال، محتوای اثر، مقایسه سبکی و ساختار اثرها، تأثیرپذیری عطار از آنها و بالعکس و ... است، تطبیق با مولوی در مقایسه با دیگران، بسامد دارد و اغلب در بررسی‌ها، شیوه شاعری مولوی بر عطار ترجیح داده شده است. در چند مورد نیز با اسطوره و افکار نوافلاطونی بررسی شده است و در ۱ مورد نیز هفت وادی عطار با سوره یوسف مقایسه شده است. ۱ مورد روایت کردی شیخ صنعان با شیخ صنعان عطار مقایسه شده است.

- بررسی تطبیقی آثار عطار با ادبیات غرب: در این بررسی‌ها، اغلب منطق الطیر و

اندیشه‌های عرفانی عطار با یک اثر غربی مقایسه شده و هدف پژوهش‌ها بیان تأثیرپذیری غربی‌ها از منطق الطیر و نگرش عرفانی وی است. این موضوع در موارد بررسی اندیشه عطار با سورن کی یرکگور، بررسی منطق الطیر با سرگذشت اولیس در ادیسه هومر، شگردهای باورپذیری در حکایات عطار با داستان‌های مارکز، بررسی منطق الطیر با مرغان دریایی ریچارد باخ، بررسی منطق الطیر با منظومه چاوسر، بررسی منطق الطیر با دژ درون ترزا، بررسی منطق الطیر با فاوست گوته، بررسی منطق الطیر با منظومه فینکس در ادبیات استرالیا، بررسی منطق الطیر با یوگاسوترهای پانتجلی، بررسی منطق الطیر با افسانه قرون هوگو، تأثیرگذاری عطار بر ادبیات ازبکستان، مقایسه شیخ صنعان با داستان تائیس آناتول، بررسی شیخ صنعان با منظومه وحدت هندی، بررسی

شیخ صنعان با رمان سیدارتا، بررسی منطق‌الطیر با پرنده آبی موریس مترلینگ است. یک مورد نیز بررسی تطبیقی تذکره با مکتب سورئالیسم است.

- بررسی تطبیقی با ادبیات عرب: در این مورد فقط چند نمونه چاپ شده است، یک مورد به زبان عربی است و مابقی به زبان فارسی است، مقاله‌ها در موضوع تأثیرگذاری عطار بر عبدالوهاب بیاتی، تأثیرپذیری عبدالسلام بن سلیم فیتوری از منطق الطیر عطار، مقایسه شعر عطار با احمد سویلم، مقایسه شعر عطار با عزالدین مقدسی، تطبیق منظومه منطق الطیر با کتاب علی طریق ارم نسیب عریضه و یک مورد بررسی منطق الطیر با شعر ابن فطوطه نجیب محفوظ است.

۵- نقد آثار و اندیشه (۴ مورد): در حوزه نقد و بررسی آثار عطار، تعداد ۴ مقاله چاپ شده است در یک مقاله، شعر عطار نقد شده است. یک مورد مقاله‌ای که در مورد عطار نوشته شده، نقد شده است. در یک مقاله، کتابی که در مورد منطق‌الطیر نوشته شده بوده نقد شده است. در یک مقاله نیز درسنامه‌های دانشگاهی منطق‌الطیر نقد و بررسی شده‌اند. البته، در دیگر مقاله‌ها نیز نقد دیده می‌شود؛ ولی رویکرد مستقیم و مشخص ندارد. اما در این موارد، محوریت مقاله با نقد همراه است، به عنوان نمونه دو مقاله اولی را بررسی می‌کنیم.

مقاله «فراز و فرود عطار در منطق‌الطیر» (۱۳۹۶) جدیدترین مقاله در نقد اندیشه‌های عطار است که نگاه نو محتوایی دارد، این مقاله نقدی بر اندیشه عرفانی عطار در مقدمه منطق‌الطیر است، در مقالات اولیه امکان انتقاد از عطار، دیده نمی‌شود، اما باز شدن دریچه‌های انتقاد به سوی ادبیات حتی شاعران برجسته را از تیررس این انتقادات کنار نگذاشته است و به نظر ما شیوه درستی هم هست. نمی‌توان به صرف برجسته بودن شاعری، از نقد وی گذشت. نوآوری مقاله در همین انتقاد است نگارندگان با توجه به روایت‌های تاریخی، اندیشه‌های عرفانی عطار را نقد کرده‌اند و تناقض‌های فکری او را همراه با نمونه‌های شعری آورده‌اند.

در چکیده مقاله گفته می‌شود: «در ابداع نمادهای عرفانی، بی‌اعتنایی به حقایق تاریخ و زیرپا گذاشتن حدود عرفان، قضاوت عارف را بی‌اعتبار و او را گرفتار بحران استدلال می‌کند. عطار در مقدمه منطق‌الطیر با ورود به حقایق تاریخی و جریان‌های سیاسی جامعه اسلامی بعد از رحلت رسول اکرم(ص) و قضاوت درباره افراد حقیقی بدون هیچ سند معتبر و استدلال قابل قبولی از اصول عرفانی عدول می‌کند. هدف مقاله حاضر اثبات این ادعا در مقدمه منطق‌الطیر است» (پورالخاص و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷).

در متن مقاله نیز با تعارض تاریخ و عرفان و با نقد عشق عارفانه در برابر عشق خردمندان، عطار را به عنوان عارفی که به تاریخ آشنا نیست و یا طبق علاقه خود، تاریخ را تحریف کرده است، معرفی می‌کنند. در نتیجه هم آورده‌اند: «تعارضی که بین مقدمه تاریخی و متن عرفانی منطق‌الطیر مشاهده می‌شود، محصول بی‌اعتنایی به اسناد تاریخی، بحران استدلال و عبور از مرزهای عرفانی است» (همان: ۵۷).

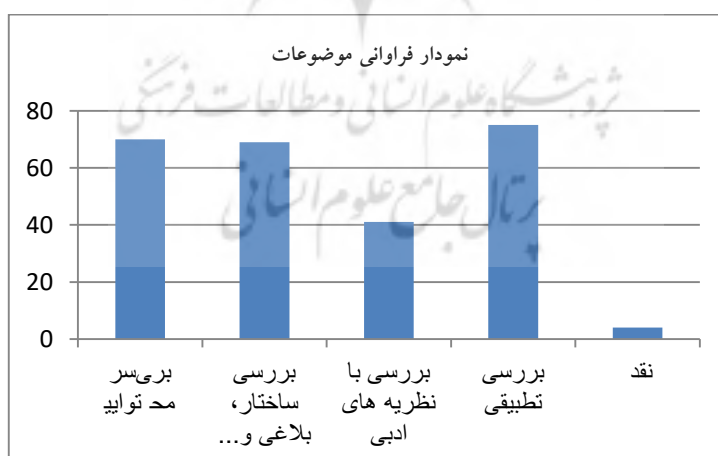
مقاله «منطق‌الطیر عطار: چندصدایی یا هم‌صدایی (نگاهی به تقدیر تراژیک نظریه‌های ادبی در ایران: مطالعه موردی منطق مکالمه باختین)» (۱۳۹۴) نقد مقاله «منطق‌الطیر عطار و منطق گفتگویی» (۱۳۸۹) است نگارندگان به این موضوع پرداخته که برخی نظریه‌های ادبی قابل انطباق با متون کهن نیستند ولی پژوهشگرانی نادانسته یا خودخواسته آن را به کار می‌برند. در ابتدا علت توجه به نظریه‌های ادبی را عواملی چون روش‌های تازه و منسوخ شدن روش‌های سنتی معرفی می‌کنند و بیان می‌دارند از آنجا که این نظریه‌ها دارای مبانی فلسفی و جامعه‌شناختی خاص خود هستند، پژوهشگران به دلیل بی‌توجهی به مبانی فلسفی و جامعه‌شناختی نظریه، تصویری نادرست از آن ارائه می‌دهند (امن‌خانی، علی‌مددی، ۱۳۹۵: ۳۹).

در ادامه، با معرفی نظریه منطق مکالمه باختین بیان کردند نظریه باختین در ارتباط با رمان است و مربوط به جهان معاصر می‌شود، از همین رو، شعر- بویژه شعر کلاسیک- قابل انطباق با این نظریه نیست. گفته شده است: «باختین بارها شعر را به عنوان ژانری تک صدایی معرفی کرده، آن را در مقابل رمان قرار می‌دهد» (همان: ۴۰ - ۴۱) ولی

پژوهشگران ایرانی این نکته را نادیده گرفته‌اند یا بدون هیچ توصیفی و تحلیلی آن را تغییر دادند.

در نقد مقاله مورد گفته‌اند: نگارندگان این مقاله با تأکید بر منطق گفتگوی باختین اذعان کردند علاوه بر اینکه در منطق‌الطیر، یک صدایی را می‌بینیم، منطق‌الطیر براساس این نظریه چند صدایی است در حالی که اینگونه نیست «این تفسیر و تفسیرهایی از این دست به دلیل بی‌توجهی به بنیادهای نظریه ادبی باختین نه تنها درست نیست بلکه قلب واقعیت است، برای چند صدایی بودن یک متن تنها وجود گفتگو و ... کافی نیست بلکه ابتدا باید از وجود «پذیرش تفاوت/تکثر» در متن اطمینان داشت. بدون پذیرش تفاوت، گفتگوهای متن همهمه‌ای بیش نخواهد بود، همهمه‌ای که از درون آن، نه چندصدایی بلکه یک هم‌صدایی / هم آوایی سربرخواهد آورد» (امن‌خانی، علی‌مددی، ۱۳۹۵: ۴۹).

آنان بعد از تحلیل موضوع و ارایه نمونه‌های شعری در تأیید سخنان خود، در نتیجه‌گیری، اعلام کرده‌اند «بی‌توجهی به همین نکته بنیادین سبب گردیده است که برخی از پژوهشگران ایرانی چندصدایی را در عصر پیشامدرن و در آثاری چون منطق‌الطیر، جستجو نمایند؛ امری که نه تنها با واقعیت متونی از این دست، مغایرت دارد بلکه بر خلاف نظریه باختین است» (همان: ۵۳ - ۵۴). نمودار زیر فراوانی موضوع‌ها را نشان می‌دهد.

بررسی ساختار و منابع مقالات

بررسی ساختار مقاله‌ها، به لحاظ دارا بودن ساختار علمی پژوهشی که امروزه پایه و اساس تمامی مجلات پژوهشی است، نشان می‌دهد این روند در دهه هفتاد و نیمه اول دهه هشتاد قابل توجه نبود، در آن زمان، مجله‌ها شیوه‌نامه مخصوص نداشتند، تعداد صفحات مقاله، طرز دسته‌بندی مطالب، چینش آنها به سلیقه نویسنده بود.

به عنوان نمونه مقاله «سایه‌ها و سالکان: بررسی نمادگرایی عرفانی در منطق‌الطیر» که در سال ۱۳۷۹ چاپ شده دارای ۹ صفحه است و ساختار مقاله علمی که امروزه بر آن تأکید می‌شود، ندارد، فقط چکیده دارد و حتی عنوان مقدمه ندارد، بعد از چکیده، نگارنده مطالب را آورده و بدون نتیجه‌گیری و آوردن منابع تمام کرده است. منابع تنها در زیرنویس آورده شدند، یا مقاله «مقایسه نظریه ولایت از دیدگاه شیخ محی‌الدین محمودی، شیخ محمود شبستری، عطار نیشابوری و علامه طباطبایی» (۱۳۸۵) حتی عنوان چکیده ندارد، بعد از عنوان، نگارندگان مطالب را آورده‌اند، حتی مطالب دسته‌بندی نشده است و ساختار آن از اول تا پایان فقط توضیح و تحلیل است، منابع نیز به ده مورد نمی‌رسد و در زیرنویس آورده شده است. اما بعد از نیمه دهه هشتاد، مجلات تدوین شیوه‌نامه در مجلات رایج شد و از دهه نود نیز مقاله‌ای که خارج از شیوه‌نامه باشد.

در خصوص منابع، مقالات دهه هفتاد و هشتاد (اوایل هشتاد) اهمیت خاصی به منابع ندادند، نگارندگان برای تبیین موضوع گاه نیازی به منبع احساس نکرده، آن‌ها را نیاوردند، اما از نیمه دهه هشتاد به بعد توجه به منابع دست اول در نگارش مقاله، معیار سنجش قرار گرفته است. منابع تمامی مقالات، فارسی است اما بعد از دهه نود، استفاده از منابع خارجی نیز وارد پژوهش‌ها شده و افزایش یافته است.

نتیجه‌گیری

نتایج بررسی عطارشناسی در ۴۵ مجله‌گویای این است که عطار در تحقیقات ادبی جایگاه والایی یافته است، تحقیقات از دهه هفتاد با یک سیر افزایشی ادامه دارد و در حال حاضر، عطار یکی از چند شاعر برجسته در پژوهش‌هاست که هر ساله تعداد قابل توجهی پژوهش پیرامون آثار و اندیشه او انجام می‌شود. تعداد ۴۵۲ پژوهشگر از ۸۸ دانشگاه ملی، آزاد و پیام‌نور و مؤسسات پژوهشی در نگارش مقالات مشارکت داشته‌اند، یک مورد نیز از دانشگاه دهلی مقاله چاپ شده است. همکاری اعضای هیأت علمی بیشتر از سایرین است و از میان آنها، بالاترین فراوانی نویسندگان با درجه علمی استادیاری است، بعد از اعضای هیأت علمی، دانشجویان دکتری بیشترین همکاری را داشته‌اند، افزایش مجلات، تعدد چاپ و از همه مهمتر نگرش نو به عطار و اهمیت وی در جامعه علمی ادبیات، باعث این توجهات است.

همچنین بررسی تعداد اسامی نویسندگان مقاله‌ها نشان داد: مقالات تک اسمی بالاترین فراوانی را دارند و کمترین آن مقالات چهاراسمی است. بررسی کمیّت و کیفیت پژوهش‌ها نیز نشان داد، از میان آثار عطار، منطق‌الطیر در صدر پژوهش‌ها قرار دارد و آثار منسوب وی اهمیتی نیافته است. مقالات هر چه به دهه نود نزدیک می‌شوند به لحاظ موضوع‌های تازه متحول می‌شود، پنج موضوع «بررسی مضمون و اندیشه‌های عطار»، «بررسی آثار عطار براساس نظریه‌های ادبی» و «تحلیل ساختاری و زبانی و بلاغی عطار»، «بررسی تطبیقی» و «نقد آثار و اندیشه» محور اصلی عطارپژوهی در این سال‌هاست، نقد آثار و اندیشه او کمترین فراوانی را با ۴ مورد دارد اما در موضوعات دیگر تعدد مقاله بسیار است. نکته قابل توجهی که در پژوهش‌ها مشاهده شد، تغییرات بررسی محتوایی بعد از نیمه دهه هشتاد است در این تغییر، نگرش به بررسی اندیشگانی عطار تغییر کرده و حتی اندیشه‌های وی نقد شده است، اما تحول اساسی پژوهش‌ها، توجه به تحلیل آثار وی براساس نظریه‌های علمی و ادبی است که از دهه هشتاد تاکنون در حال افزایش است. در بررسی تطبیقی آثار او با آثار ادبای فارسی،

ادبیات غرب و ادبیات عرب مقایسه شده است اما در زمینه بررسی زبان‌شناسی، پژوهش‌ها کم است و مقاله‌ای که صرفاً شعر عطار را از لحاظ زبان‌شناسی بررسی کند، چاپ نشده است.

پی نوشت

۱- فهرست مجلات و تعداد مقالات

۱. آینه معرفت دانشگاه شهید بهشتی تهران: ۲ مقاله
۲. آینه میراث (ویژه نقد کتاب، کتابشناسی و اطلاع‌رسانی در حوزه متون) مرکز پژوهشی میراث مکتوب: ۳ مقاله
۳. ادب پژوهی دانشگاه گیلان: ۲ مقاله
۴. ادب فارسی دانشگاه تهران: ۳ مقاله
۵. ادب و زبان سابق دانشگاه باهنر کرمان: ۵ مقاله
۶. ادبیات پارسی معاصر پژوهشگاه علوم انسانی تهران: ۱ مقاله
۷. ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان: ۸ مقاله
۸. ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء تهران: ۱۲ مقاله
۹. ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب: ۱۷ مقاله
۱۰. ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران: ۴ مقاله
۱۱. ادیان و عرفان دانشگاه تهران: ۲ مقاله
۱۲. پژوهش زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی تهران: ۵ مقاله
۱۳. پژوهش‌های ادبی دانشگاه تربیت مدرس تهران: ۹ مقاله
۱۴. پژوهشنامه ادب تعلیمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان اصفهان: ۷ مقاله
۱۵. پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان: ۵ مقاله

۱۶. پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های درسی علوم انسانی: ۱ مقاله
۱۷. پژوهشنامه عرفان انجمن علمی عرفان اسلامی ایران: ۵ مقاله
۱۸. پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا) دانشگاه اصفهان: ۱۰ مقاله
۱۹. پژوهش‌های ادبیات تطبیقی دانشگاه تربیت مدرس تهران: ۷ مقاله
۲۰. تاریخ ادبیات دانشگاه شهید بهشتی تهران: ۴ مقاله
۲۱. جامعه‌شناسی هنر و ادبیات دانشگاه تهران: ۱ مقاله
۲۲. جستارهای زبانی دانشگاه تربیت مدرس تهران: ۳ مقاله
۲۳. جستارهای نوین ادبی دانشگاه فردوسی مشهد: ۸ مقاله
۲۴. زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز: ۷ مقاله
۲۵. زبان و ادبیات دانشگاه خوارزمی تهران: ۲ مقاله
۲۶. زبان و ادبیات عربی دانشگاه فردوسی مشهد: ۱ مقاله
۲۷. زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد: این مجله هم اکنون در لیست مجلات مصوبه وزارت علوم نیست ولی در این پژوهش بررسی شد و تعداد ۳۰ مقاله در آن چاپ شده است.
۲۸. شیعه‌شناسی مؤسسه شیعه‌شناسی: ۱ مقاله
۲۹. فصلنامه عرفان اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان: ۳۰ مقاله
۳۰. فصلنامه بوستان ادب (شعر پژوهی) دانشگاه شیراز: ۱۷ مقاله
۳۱. فصلنامه تخصصی سبک نظم و نثر فارسی (بهار ادب) تهران: ۱۸ مقاله
۳۲. فنون ادبی دانشگاه اصفهان: ۱ مقاله
۳۳. کاوش‌نامه ادب پارسی دانشگاه یزد: ۷ مقاله
۳۴. کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی کرمانشاه: ۴ مقاله
۳۵. کهن‌نامه ادب پارسی پژوهشگاه علوم انسانی تهران: ۴ مقاله
۳۶. متن‌شناسی ادبی دانشگاه اصفهان: ۷ مقاله
۳۷. متن‌پژوهی ادبی دانشگاه علامه طباطبایی تهران: ۸ مقاله

۳۸. مطالعات ادبیات کودکان دانشگاه شیراز: ۱ مقاله
۳۹. مطالعات زبانی و بلاغی دانشگاه سمنان: ۱ مقاله
۴۰. مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان: ۱ مقاله
۴۱. مطالعات عرفانی دانشگاه کاشان: ۱۰ مقاله
۴۲. نامه فرهنگستان، فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی: ۳ مقاله
۴۳. نقد ادبی دانشگاه تربیت مدرس تهران: ۲ مقاله
۴۴. نقد ادبی و بلاغت دانشگاه تهران: ۱ مقاله
۴۵. نقد زبان و ادبیات خارجی دانشگاه شهید بهشتی تهران: ۱ مقاله

منابع

الف) کتاب‌ها

۱. زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۰)، صدای بال سیمرغ (درباره زندگی و اندیشه عطار)، تهران: سخن.
۲. عطار، شیخ فریدالدین محمدبن ابراهیم (۱۳۸۵)، منطق الطیر، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
۳. عطار، شیخ فریدالدین محمد بن ابراهیم (۱۳۸۶)، مختارنامه، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
۴. کریمیان، نادر (۱۳۷۴)، کتاب شناسی عطار نیشابوری، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
۵. میرانصاری، علی (۱۳۷۴)، کتابشناسی عطارنیشابوری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

ب) مقالات

۶. امن خانی، عیسی و منا علی مددی (۱۳۹۵)، «منطق الطیر عطار: چند صدایی یا هم صدایی (نگاهی به تقدیر تراژیک نظریه‌های ادبی در ایران: مطالعه موردی منطق مکالمه باختین)»، مجله تاریخ ادبیات، شماره ۳ (پیاپی ۷۷): ۳۸ - ۵۶.
۷. کلود کریر، ژان و پیتر بروک (۱۳۷۹)، «منطق الطیر عطار نیشابوری»، ترجمه داریوش مؤدبیان، نشریه هنر، ش ۴۹: ۶۴ - ۷۶.
۸. کمپانی زارع، مجتبی (۱۳۹۳) «عطارپژوهی شفيعی کدکنی سیری در مجموعه آثار عطار نیشابوری به کوشش دکتر شفيعی کدکنی»، نشریه دین، ش ۱۹۸: ۳۲ - ۳۵.

ج) منابع اینترنتی

۱. سایت معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، کمیسیون نشریات علمی کشور <https://rppc.msrt.ir>
۲. سایت سامانه رتبه‌بندی نشریات علمی <http://journals.msrt.ir>
۳. سایت جهاد دانشگاهی <http://www.sid.ir/fa/journal>
۴. سایت نورمگز <https://www.noormags.ir>
۵. سایت علوم انسانی <http://ensani.ir>
۶. سایت پایگاه استنادی علوم جهان اسلام <http://www.isc.gov.ir>
۷. سایت مگ ایران <http://www.magiran.com>
۸. سایت مجله جستارهای ادبی (ادبیات و علوم انسانی سابق) دانشگاه فردوسی مشهد <https://jls.um.ac.ir>
۹. سایت مجله زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز (<http://perlit.tabrizu.ac.ir>)